

SAVEST KAO JEZGRO I USLOV HUMANE SVESTI - IZAZOV OPSTANKA NA PRAGU VEKOVA

Yves-Rastimir Nedeljković

Fakultet političkih nauka, Beograd

Rezime. *Jezičko, a to znači terminološko i pojmovno razlikovanje svesti od savesti ukazuje na izvorno i spontano poreklo narodnog i književnog uočavanja mogućnosti i realnosti nesklada pa i protivrečja između stepena, vrste, kvaliteta svesti i znanja sa jedne, a morala i savesti sa druge strane. Međutim, isto tako se može konstatovati da pojava termina (a to znači i shvatanja) kojim se ujedno izražava kako **svest** tako i **savest**, ukazuje na imperativ njihovog najtešnjeg prožimanja. Tako smo se našli na pragu logosa međusobnog odnosa čovekove svesti i savesti u celini kao i svim segmentima. Naše, a pogotovo nastupajuće doba očito nas oštro suočava sa pretnjama raskoraka između rastućih čovekovih tehnoloških i drugih moći i poraznih praznina u njegovoj savesti. Smatram da ovo dovodi u pitanje kako globalne, tako i mikro uslove opstanka ljudskog života i budućnosti. Izučavanje sve kompleksnijih problema koji iz ovog odnosa izvire, predstavlja neprekinutu i specifičnu nit tokom celokupne istorije čovekove misli o sebi, drugima, prirodi, kojom se u ovim okvirima teksta nemožemo baviti.¹ Danas, na pragu sledećeg veka i razmeđu milenija, možda više no ikad je neophodno sagledati ukupne kao i posebne uslove, uzroke i posledice raskoraka svesti i savesti u okolnostima sve ubrzanijeg razvoja nauke, njene ujedno tehničke i društvene primene. A jedna od osnovnih (nažalost nedovoljno istraženih) karaktiristika **inhumane svesti** je odsustvo ili izopačenost savesti. Čini se da stepen i pouzdanost savesti sve više zaostaje u odnosu na geometrijskom progresijom fantastično rastuću čovekovu tehnološku moć i izazovnu svest o njoj. Logika i moral specifičnog humanističkog jedinstva svesti i savesti se oduvek, a danas gotovo do krajnjih granica postavlja kao "conditio sine qua non" čoveku, pa ni njegovom 21-vom veku.*

REČ I POJAM SVESTI I SAVESTI

Osnova grčkog glagola *syneidenai* znači "biti upućen, ili umešan u nešto, odnosno biti svestan nečega", a tokom helenističkog razvoja jezika se javlja odgovarajuća

¹ Izneto saopštenje je deo rukopisa na temu paradigmi logike i morala sprege ljudske svesti, savesti i dužnosti, u protivstavu prema mitomaniji moći i apstraktnih prava. Y-R.N.

glagolska imenica *syneidesis*, koja pored značenja svoga glagola ima i moralno značenje kao *savest*.²

Upoređivanjem elemenata starogrčke reči : *syn / eidesis*, sa

latinskom : *con / scientia*, i savremenom

francuskom: *con / science*, ili

slovenskom: *s(a)/ vjest*, (pri čemu slovensko "vjest" ima značenje: znanja, nauke i sl.), ne samo da utvrđujemo njihovu potpuno istu strukturu i direktnu vezu sa grčkim, a po svojoj formi definitivno latinskim izvorom, tako da se gotovo mogu smatrati njegovom prevedenicom, već i činjenicu da se već na nivou osnovne strukture reči *svest* nalazi poruka o pojmovnoj sintezi, povezivanju "zajedničkog" sa "znanjem". U klasičnom i poklasičnom latinitetu, reč *conscientia* znači: *uvid* u nešto što i neki drugi ljudi znaju, a ostali ne, *obaveštenost* o nečemu, (laičku) *upućenost* u činjenicu, *saučesništvo* u nečem što je učinjeno i od čega se ne mogu oprati ruke, pa otud osećanje *krivice*, *svest* o onome što si učinio, unutarnji, subjektivni uvid u moralnu (ne)prihvatljivost nečeg što si učinio kao i nečeg što bi se moglo učiniti, te otuda i sposobnost moralnog vrednovanja postupaka, tj. **savest**.

Iz ovoga se očito luči *s (a) v e s t* kao *rezultanta svesnog, ujedno* logičkog i moralnog ocenjivanja efekata sopstvenih (ili grupnih) postupaka prema drugom i drugima, ali *kriterijumima* u celini date ljudske zajednice *usvojenih merila saznanja i morala*. Ova u evropskim jezicima karakteristična sinteza,³ izvanredno precizno izražava izvorno i zakonito grupni, kolektivni karakter čovekove s(a)vesti kao sprege saznanja.

Rečnik srpsko-hrvatskog književnog jezika, u izdanju Matice Srpske iz Novog Sada⁴, jasno izdvaja današnju upotrebu termina savesti od svesti, definišući savest kao *osećanje moralne odgovornosti za svoje postupke*. Sa takvog stanovišta se povodom naše teme o *savesti*, ona sagledava u dvostrukoj dimenziji jedinstvenih značenja i to: prvo, u onom koje je čini sastavnim delom pojma svesti, i drugo, specifično značenje koje omogućava utvrđivanje stožernog mesta koje s(a)vest ima u subjektivno akcionom zasnivanju moralnih ocena postupaka ljudi u svakodnevnom životu.

Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika u izdanju Jugoslavenske Akademije Znanosti i Umjetnosti⁵ posvećuje punih pet stranica svog velikog formata reči *svjest*, koncentrišući se na njen poseban terminološko-pojmovni sadržaj vezan za: saznanje,

² Prilikom obrade reči s(a)vest sa stanovišta njenog porekla u klasičnom grčkom i latinskom jeziku, dragocenu pomoć mi je pružio Mr Vojin Nedeljković, na čemu mu ovde iskreno zahvaljujem.

³ Savest u sanskritu kao (transkribovana) reč *satasatvikaršakti* znači "**moć razlikovanja dobra od zla**", podrazumevajući njihove pojavne oblike javljanja.

⁴ *Rečnik srpsko-hrvatskog književnog jezika*, izd.Matica Srpska, knj.Peta, P-S, Novi Sad 1973, str.600.

⁵ *Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, za svijet izdaje Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Svezak 72 sedamnaestog dijela, Zagreb 1960, str. 260-264 (**svijest**), i svezak 62 četrnaestog dijela, Zagreb 1955, str.738-739 (**savjest**).

spoznaju čega s pomoću svojega uma, razuma, svoje pameti. Tu se ukazuje na staro slovensko poreklo ove reči od "s-ved-ti", i karakteristične jezičke kombinacije, među kojima bih ovde podvukao one koje se javljaju sa: *prisvojnomo zamenicom* (moja, tvoja, naša), te *pridevima* koji se tiču subjekta, nosioca svesti (ljudska, Božija), kao i nekog njenog kvaliteta (dobra, loša, slepa, grešna, kriva...), ili *glagolima* koji je vezuju za neku radnju, proces (gubiti, vratiti, činiti što sa svešću, ispitati, izgraditi, dosegnuti, dokučiti, itd.). Tako nam se i ovde izvedenom logikom narodnog i književnog jezika Hrvata i Srba, između ostalog, potvrđuju ona tri osnovna svojstva reči/pojma svijest/svest, koja u sebi ujedno i različito nose:

- (1) kako individualno, tako i grupno/kolektivno manifestovanje,
- (2) brojne, logičkim, moralnim, estetskim i drugim vrednostima zasnovane kvalitete, i
- (3) akcione karakteristike radnji koje su sastavni deo ljudskog dejstva "na" svest ili "pomoću"nje.

Iako su se sastavljači Rječnika očigledno potrudili da uspostave što jasnije razlikovanje reči "svest" i "saves" (što su uspešno i ostvarili), već na samom početku izvedene tri grupe svojstava *svesti*, neodoljivo upućuju na saves kao njen specifičan i integralan deo. Uostalom, naveden književni primer za reč "svest" tekst Filipa Lastrića, poznatog hrvatskog franjevca iz 18-og veka: "...kad dakle idete na ispovid, iskušajte dobro svist i dušu vašu"⁶, očito upućuje na shvatanje da sadržaj i kvalitet svesti uslovljava njenog subjekta da (uz potreban napor) pristupi *ispitivanju svesti* kao bitnom preduslovu da se kroz čin ispovesti ostvari iskrena i što potpunija religiozno-moralna katarza.

A saves ima ujedno karakter "saznanja uopće, spoznaje", kao i *specifičan smisao* koji, kako se to u posebnoj obradi Rječnika hrvatskog ili srpskog jezika podvlači, znači: "**osobito saznanje ili spoznaja o sebi samom; saznanje u moralnom (etičkom) smislu, duša, duševnost za razliku od svijesti...**"⁷. Moralna samoanaliza kao podvravanje čoveka "ispitu sopstvene svesti" u takvom njenom viđenju, izrasta na temeljima svesti, njenoj sposobnosti, volji ili prinuđenosti da "udvoji" ličnost omogućavajući tako da *savesno* ocenjuje sopstvene postupke bilo da su već učinjeni, ili o tome tek postoji namera. Ovakvo logičko i moralno "preispitivanje postupaka" ima potencijalno dragoceno dvojno, kako projektivno, tako i preventivno dejstvo. U tom smislu nas ovaj rečnik podseća da saves: "kori, mori, grize, para, peče...", ali baš zato može da bude: "čista" ili "nečista" (što naravno zavisi od njenog izvora: svesti), može da bude i "dobra, mirna, slaba, nemirna, zla, svačija", ali da se može "umiriti", "zadovoljiti" i slično. Sa stanovšta moralnog ocenjivanja motiva, svaki se ljudski čin može meriti prema tome dali je "po svesti", "radi svesti", "...u ime svesti". A postojana, takva tvrda saves koja kao bit obeležava svojstvo ličnosti pa i grupa, kada se nađe u

⁶ Prema *Rječniku hrvatskog ili srpskog jezika (svijest)*: Filip Lastrić.- *Nedilnik dvostruk - govorenja za svaku nedilju*, Venecija 1766.

⁷ op.cit. str.738.

sukobu sa sopstvenim postupkom, nekom teškom gorčinom stida i kajanja kao da vas život može da pritisne. Baš o tome izgleda da od pre gotovo 600 godina poručuje 1399-te srpska monahinja Jefemija rečima: "osuđena jesm savestij mojeju"...⁸.

Dali se, kako i koliko danas za odjekom Jefimijinih reči bavimo socijalnim - vaspitno-moralnim radom na buđenju sprege svesti i savesti kao poslednjoj prilici na putu osveščivanja generacija u ime savesti prema budućnosti, pitanje je na koje jedva da možemo samo naznačiti neke pravce odgovora.

BUĐENJE SVESTI I SAVESTI⁹

Jedan od najnovijih, veoma obimnih i bogatih specijalizovanih francuskih enciklopediskih kritičkih rečnika o socijalnim aktivnostima, tretira osveščivanje kojim se dostiže da ljudska svest postane svesna sebe i sposobna za samoocenjivanje sopstvenih postupaka. Ono sa jedne strane pokreće subjektivitet ličnosti, njena iskustva i njenu misao, a sa druge strane, njegov odnos prema drugima i društvu i prirodi. U psihologiji i psihoanalizi osveščivanje je rezultat rada na sebi, uz profesionalnu pomoć (naravno psihologa ili psihijatra, - Y.N.). U socijalnim naukama obrađene su više formi osveščivanja, uz primenu više tehnika, kao što je naprimer *konverzija* koju predlaže Touraine, socioanaliza itd. U Socijalnim aktivnostima se osveščivanje naročito podrazumeva kao *način kolektivne akcije, podržan preciznom filozofijom* kakvu je naročito razvio Paolo Freire¹⁰.

Prema Freire-u osveščivanje koje je za polaznu tačku uzelo ukorenjivanje čoveka u njegovu realnost delovalo kao činilac cepanja te realnosti. Na tom stupnju je osveščivanje moglo biti definišano kao: "proces kojim se ljudi i žene različitih društvenih slojeva, bude svesću o svojoj socio-kulturnoj realnosti, određuju prema mogućnostima prevazilaženja otuđenosti i protivrečnosti kojima su podvrgnuti, afirmišu se kao subjekti svesni svoje istorije". Pošto su postale sposobne da ovladaju sopstvenom budućnošću, ove ljudske grupe teže kritičkoj integraciji u realnost stvarnosti koju žele transformisati.

"Znači, proces osveščivanja, - stavljajući u žižu dva dijalektička elementa: akcija/refleksija, može da se, u drugoj etapi definiše kao: "metoda akcije, pedagogija angažovanosti, oslobađajuće vaspitanje."

⁸ ibid. str.738.

⁹ *Dictionnaire critique d'Action sociale*, Sous la direction de Jean-Yves Barreyre, Brigitte Bouquet, André Chantreau, Pierre Lassus, Collection "Travail Social", Éditions Bayard, Paris 1995, 437 str.

¹⁰ Saul Alinsky, *Reveille for radicals*, ed. Random House, New York 1946; Paolo Freire, *L'éducation: Pratique de la liberté*. Éd. Cerf, Paris 1971.; *Pédagogie des opprimés*, Éd. Maspero, Paris, 1978.

PROCES OSVEŠĆIVANJA

Upotreba latino-američkih jezičkih verzija kao neologizam koji označava dinamiku koja vodi grupu individua u situaciji koja ih upućuje na zajedničke interese i ciljeve te se međusobno prepoznaju u solidarnom odnosu, te tako od "potencijalne" grupe-zajednice prelaze u "nastajuću", da bi konačno postali "organizovana", stvarna zajednica, koja onda, saobrazno potrebama svoga razvoja sa više ili manje uspeha sinhronizovano deluje. Ovaj se proces razvija srazmerno porastu svesti ličnosti unutar grupe o činocima koji ih uzajamno povezuju i uslovljavaju, koji struktuišu zajedničke uslove, te raste otkrivanjem "kolektivnog identiteta" koje svi dele. ""Ulog je kulturnog reda, jer vodi identifikujućoj slici.

Polazeći od shvatanja kakva su se utemeljila u klasičnoj nemačkoj filozofiji od Kanta do Hegela, proces osvešćivanja se kod Marksa i onih koji su se inspirisali njegovim idejama, protegnuo do klasne teorije u kojoj recimo, klasa potlačenih, od klase "po sebi", procesom osvešćivanja stiže (samo)svest, i svojim subjektivitetom postaje klasa "za sebe"... Svest o klasnosti podrazumeva poznavanje/razumevanje pojma klasnosti, ali se ona ne prenosi automatski; ona se stvara putem i kroz akciju u samoj društvenoj stvarnosti. Svest o onome što je zajedničko, što čini sudbinu koja se deli, sudbinu kolektivnog identiteta - ne može da se razvije bez informisanosti ljudi o tome o onome što moraju deliti sa drugima. Objektivno informisanje od koga se očekuje da proizvodi neki kolektivni identitet, biće lakše na raspolaganju ukoliko neka prethodna istraživanja budu utvrdila interese, vrednosti, zajedničke potrebe i probleme stanovništva, ili društvene klase, isto tako kao i društvene partnere unapred očekivane kao potencijalne ili stvarne saveznike, ili kao oponente. Prelaz sa jednog nivoa ili sadržaja socijalno-političke svesti/savesti na drugu nije ni mehaničko, niti linearno.

Prema Freire-u, osvešćivanje počiva na tri ključna koncepta: čovek, saznanje, kultura. **Čovek**, svaki čovek je potencijalni subjekt svoga sopstvenog života. Da bi se ostvario, on treba da živi svesno i u zajednici. Prema tome on se mora osloboditi onoga što truje tu egzistenciju "za sebe". Kao kolektivno biće, on je subjekt istorije. Njegova specifičnost je sposobnost da se distancira od sebe samog kao objekta izučavanja, distancira od svoje sredine, prema tome da sebe analizira. Čovek je po definiciji političko biće. **Saznanje** omogućava odbacivanje zvaničnog saznanja, u prilog novih modela sticanja znanja kroz akciju, polazeći od egzistencijalnih potreba ljudi, analize njihove doživljene, iskustvene stvarnosti (oslobađajuće protiv "odomaćujućeg", konzervativnog obrazovanja. **Kultura** je skladna celina odgovora koje neka data grupa ili narod izgrađuje prema izazovima sredine, realnim uslovima uključivanja koje, ostvarujući ujedno transformiše.

SPEKTAR ELEMENATA STICANJA S(A)VESTI

Sticanje savesti počiva na čitavom kontinuumu međusobno povezanih elemenata u toku čijeg ostvarivanja se ličnosti kreću. Među njima se naročito ističu:

- sticanje samo s(a)vesti o sebi, svojoj situaciji, sposobnosti ostvarivanja neke promene, što podrazumeva buđenje neke motivacije ka traganju za promenom;

- sticanje s(a)vesti o kolektivnim aspektima nekog problema: kada drugi imaju sličnu situaciju ili iskustvo;

- sticanje s(a)vesti koja se ne odnosi samo na mogućnosti kolektivne akcije, nego i moći koju sobom donose grupni naponi u odnosu na neku individuu; ljudi počinju ocenjivati sa svog kao i stanovišta lokalne zajednice, cenu i dobiti do koje se dolazi putem nekog angažovanja u lokalnoj kolektivnoj akciji;

- sticanje s(a)vesti povodom političke prirode odluka lokalne administracije u odnosu na prihode, mogućnosti i deobu moći;

- s(a)vesno vođenje računa o načinu na koji su interesi i preokupacije neke grupe tesno vezane za one interese i preokupacije koji pripadaju nekoj drugoj grupi, administraciji, naselju, gradu;

- s(a)vesno bavljenje opštim socio-ekonomskim problemima, regionalnom, nacionalnom i međunarodnom politikom;

- s(a)vesno odnošenje prema svetu, koje prelazi jednostavan interes za znanje o onome što se u njemu događa; radi se o kritičkom odnosu prema svojoj i situaciji svojih bližnjih, analizi takvih pojava kao što je raspodela (prirodnih i javnih) bogatstava, mogućnosti napredovanja, društvene moći.

METODOLOŠKI PRISTUPI PODSTICANJU S(A)VESTI

Savremena misao o osveščivanju je razvila više metodoloških pristupa među kojima bih naročito istakao sledeće:

(a) Opismenjavanje/osveščivanje - koje ima u vidu ne samo ovladavanje čitanjem i pisanjem, već da se čitanje uzdigne do (dekriptaze) kritičkog sagledavanja i odgonetanja, kao i pisanja (transformacije) u autentičnom izrazu stečenih shvatanja i ličnih iskustava u sredini u kojoj čovek živi, ili društva o kome se radi. Prva etapa se sastoji u podizanju rečnika grupe o kojoj se radi. U drugoj etapi se pokreću uopštavajuće teme, odnosno istražuje ljudska misao u odnosu na realnost i čovekove akcije u odnosu na nju. Ova operacija, nazvana "odgonetanjem" (dekodiranjem), usmerava se polazeći od realnosti koja se zatim analizira, što omogućava prelaz od specifične, lokalne situacije, prema opštoj, globalnoj stvarnosti.

(b) Anketa koja razvija s(a)vest predstavlja istraživanje uslova egzistencije društvenih kategorija u sredini naroda, kako bi postale svesne kočnica sopstvenog napretka i mobilisali se protiv njih. Ona se izgrađuje od strane tih istih grupa koje stoga,

prelaze od pasivnog položaja objekata u položaj saradnika istraživanja u kome animatori učestvuju samo kao metodološki oslonac. Unutar ovih grupa se sa njima ne istražuju samo analitičke hipoteze u odnosu na probleme u datoj situaciji, već utvrđuju i realno moguće akcije pomoću kojih bi se rešio jedan ili više problema ljudi o kojima se radi. Oni se "osvešćuju" razvijanjem teme, zatim "predmeta-problema" ankete, prevodeći ga na odgovore postavljenim pitanjima u upitniku ili intervjuu, da bi se potvrdile hipoteze.

(c) Osvešćujuća akcija, inspirisana praksom i shvatanjima Sola Alinskog kao i Paola Freire-a. Njome se podstiču "pokretački događaji" koji /kao izazov/ mobilišu stanovništvo /na kritičko preispitivanje svog položaja, sopstveno angažovanje/. Radi se o kolektivnoj /grupnoj/ akciji kojom u punoj svetlosti treba da bljesne neka društvena napetost, kojom se društvene snage navode na zauzimanje stava, budi pažnja koja dolazi od nes(a)vesne zajednice, otkriva neku konkretnu "neiskušanu mogućnost", neki "neobičan put", razotkriva /kočnice neopravdanih/ zabrana, demitifikuje /vrednosti/ polazeći od snage sukoba simbola, stvara novu situaciju, transformiše konfuznu narodnu solidarnost u savez /ljudi povezanih zajedničkom/ akcijom.

KIBERNETSKI SVET (KIBERSVET) KAO POLITIKA NAJGOREG

Danas je bitno u svim oblasima ljudskog stvaralaštva ostvariti sistematsko suočavanje svesti i savesti sa zabludama o čistom tehnološkom blagostanju i pravednosti vladavine novog poretka ljudskih prava. U tom smislu posebno zanimljiv prilog Pola Virilia (Paul Virilio)¹¹ u knjizi razgovora sa Filipom Peti-em (Philippe Pestit)¹², ukazuje na četiri međusobno povezana kompleksa mitološki zamaskiranih najdubljih zabluda o tehnološkom "napretku" savremenog sveta. Radi se o:

(1) transformaciji od industrijske revolucije XIX-og veka prema informatičkoj eri na izmaku XX-og, kojom se postavlja pitanje o odnosu između brzine promena i političkih moći, te naopakosti ideje o tome da tehnologije realnog vremena uopšte mogu doprineti poboljšanju demokratije.

(2) Pred nama izrasta kolosalan problem vezan za pitanje o tome kojim sredstvima raspoložemo nebili prevazilažeći vavilonske konurbacije, te "grobnice naroda",

¹¹ Pol Virilio (1931) je tipičan predstavnik nemirne i tragalačke francuske inteligencije srednje generacije u kojoj i samim uslovima života neprestano ključaju pitanja o smislu "velikih vrednosti" koje nisu pomogle nijednom kapitalnom socijalnom pitanju čovečanstva, te stoga pod kritičku lupu stavlja mitologiju savremenog tehnološkog "progres". Izdavač podvlači značaj Pola Virilija kao jednog od retko smelih na straži razotkrivanja opasnosti kibernetike revolucije i pobuni protiv fantazija virtuelne (veštačke) demokratije. To je pisac koji jasno ukazuje na moralne, političke i kulturne posledice "kibersveta" kao rezultata ubrzavanja svetskog vremena. (Y-R.N.)

¹² Filip Peti, francuski filozof i žurnalista.

ponovo stvorili takvo ljudsko stanište u kome će naše društveno telo (i duh?) u okvirima humanističke ekološke koncepcije ponovo naći odgovarajući ujedno privatni i javni prostor stimulativan za nove i suptilnije oblike i sadržaje međuljudskih odnosa.

(3) Ne možemo neaktivnošću i ćutanjem pobeći od realnih mogućnosti opšte nesreće. Ona se dovoljno dugo posmatra kao "obrnuto čudo", poslednji "otkrivač" koji nam omogućava da "ocenimo greške progresa".

(4) Šta je to rat u realnom vremenu vođenja, od kada je celokupan atmosferski prostor "pokriven" satelitskim informativnim i upravljačkim sistemima? Kakva je budućnost rata, kada katastrofa nije uvek izvesna, a vreme je da se ponovo osvoji planeta i izmisli njen novi izgled.

Moglo bi se reći da brzina promene sveta postaje "teleobjektivna", odnosno da televizija i multimedija sve više i veštije krojeći stvarnost po meri svojih gospodara, sabijaju bliskost planova vremena i prostora, kao što teleobjektiv sabija horizont. Vizija sveta se menja i javni prostor postaje gotovo servirana javna slika koju dobijamo kroz fotografije, film, televiziju. Imaju li, i kakve savesti oni koji ovu sliku svesno oblikuju, a kako sprečiti večernje ritualno "televizo-dirigovano" oblikovanje svesti ogromne mase poluobrazovanih, od svega umornih ljudi? A polje sve oštrijih savremenih ekonomskih, socijalnih, političkih i drugih bitaka postaje sve osetljivije i ranjivije u "bezazlenoj" percepciji "sveta sa ekrana" koji nam garantuje pravovremenost u predviđanju opasnosti, obaveštenje o svemu što nas ugrožava, te tako postaje bitan element spokojnijeg preživljavanja stalnih talasa opasnosti o kojima nas neprestano zasipaju, uz uveravanja o sigurnosti sistema koji brine o našoj bezbednosti,... i tako u beskraj, u krug.

Informativno sažimanje vremena i prostora kao bit vrtoglavog napretka i uspeha savremene i buduće tehnologije, svojim zastrašujućim moćima lančanih množenja, iziskuje odgovarajuću tehničku kulturu kao neophodnost, kao što je to bila kultura umetnosti. Nažalost tehnička kultura se nije razvila, i ostaje široko elitistička. Danas bi trebalo razviti kritiku umetnosti tehnonauka, da bi se mogli razlikovati odnosi prema tehnici, i obezbedila humanistička dominacija nad njom. U tom smislu smatram da samo bogata, raznovrsna i svakome pristupačna specifična kritika može da izazove napredak globalne tehničke kulture.

Međutim, iza tehnološke i informativne "mondijalizacije" priprema se nešto što je Foucault analizirao za XVIII vek: *veliko zatvaranje*. Ovo veliko zatvaranje je ispred nas. Nalazi se u odsustvi geografskog prostora i odsustvu pauze neophodne za komunikaciju, koja je sastavni deo čovekove slobode. Za razliku od prvih sloboda, kao slobode da se čovek pokrene, on se našao paradoksalno zatvoren u brzinama i nepotrebnosti da se uopšte pokrene.

Zatvorenost sveta se očito tako naglo manifestuje, kao da ćemo uskoro ponovo osetiti kraj sveta. Ne kraj apokaliptičkog sveta, nego svet kao konačnost. "Vreme konačnog sveta počinje", govorio je Pol Valeri, danas je to prostor konačnosti vremena

koji počinje. Dramatični elemenat ove zatvorenosti je, kako tokaže Pol Virilio¹³, u tome što mladi ne mogu više osvajati svet. Mučno je i zamisliti situaciju zatvorenosti u odnosu na generacije koje dolaze. Mogućnosti, potrebe pružanja otpora prevladavanju efekata ovakve pojave se nalaze među ključnim pitanjima naše svesti i savesti. Tako "mondijalizacija" urbanog prostora dovodi do toga da centar nije više centar grada, nego neki gradovi postaju centar sveta. Na periferiji i u centru grada se supstituišu gradovi-periferije u odnosu na globalni grad. Paralelnoj toj metropolizaciji formira, se hipercentar, metograd, džinovski virtuelni grad koji postoji samo kao rezultat urbanizacije telekomunikacija, i koji se "stvvara na elektronskim autostradama".

Pretnja lančane i nekontrolisane nesreće je skrivena iza lica tehničkog i naučnog progresa". Sve manje imamo posla sa rizikom koji dolazi iz lokalne, precizno locirane nesreće, nego globalne nesreće, koja ako ne pogodi zemlju u celini, ono će pogoditi najveći deo onih osoba koji kao korisnici određene tehnologije uživaju udoban, ali direktno i duboko zavistan život od njene besprekornosti. Kao da smo zaboravili poruku kakvu nam je recimo, ostavio Mahatma Gandhi, da se "Civilizacija u pravom smislu te reči ne sastoji u umnožavanju potreba, već u njihovom svesnom ograničavanju. To je jedini način da upoznamo pravu sreću i da lakše budemo drugima na raspolaganju"¹⁴.

U neobičnoj dimenziji odnosa "dva sveta" tehnološki razvijenog i krajnje zaostalog, Virilio nam prenosi autentični TV snimak, koji sabijajući vreme i prostor, munjevito prenosi fantastičnu priču, o grupi iranskih vojnika koji se predaju "dronu" (letećem automatskom izviđaču, koga su inače nedavno bosanski srbi oborili, - Y.N.), jer su znali da iza njegovog "OKA" stoji moćna američka avijacija i raketni sistemi koji ih mogu zbrisati, te su pokušali da ga umilostive bukvalno polaganjem oružja pred njim. Kao da se ostvaruje sama ideja "svevidećeg i svemoćnog" božijeg oka pre kojim čovek može samo da se pruži ničice, moleći za milost. Tako se inače već masovno telenadziravanje odjednom otkrilo kao savremeno svemoćno i preteće "oko"...

SAVEST KAO MERILO ČOVEŠTVA

Pod uticajem rastućih pretnji tekuće tehnološke i globalne dehumanizacije, mi prisustvujemo svojevrsnom *obogotvoravanju humanog*, vezanom za događaje višeg reda: rađanje planirane i slobodne porodice i moderne ljubavi koji zasnivaju najdragoceniju društvenu vezu, i to ne na tradiciji, nego na osećanju i privlačnosti

¹³ op.cit. str.57.

¹⁴ Mahatma Gandhi, prema: *Selections from Gandhi*, Nirmal Kumar Bose, ed. Nava-jivan Publishing House, Ahmedabad, 1948, 39 str.

odabranog. U svojoj knjizi o "Čoveku-Bogu ili Smislu života", Luc Ferry¹⁵ ukazuje na to da se Nekadašnjim "vertikalnim" transcendencijama kao što je Bog, Otadžbina, Revolucija, sve više protivstavlja ona transcendencija koja je "horizontalna" karaktera, pripada običnim ljudima. Da li se time, pošto je potiskivanjem savesti kao razlikovanja ovozemaljskog dobra i zla omogućava nekakav Čovek-(anti)bog na čijoj svesti se definitivno naselilo ubeđenje o samim pravima uspravljajući tako svaku savest kao izvor osećaja dužnosti? Najsavremenija protivrečja o tome svedoče: bio-etika na humanitaran način, predstavlja čoveka koji kao takav, gotovo bez ikakvih moralnih dilema suvereno oblikuje nekada nezamislive svetinje. Ako je to čovek namerio da jednostavno odbaci "plod drveta saznanja" u razlikovanju dobra od zla, onda se iz temelja pokreće pitanje (ne)mogućnosti mudrosti takve sinteze njegove svesti sa laičkom duhovnošću koja bi bila u stanju da zameni savest!

Pitanje savesti nas uvek suočava sa retorikom surovih dužnosti, sloganima kao "ti treba, znači ti možeš" i slično. Taj toliko dugo ratujući rigorizam, kako to Luc Ferry podvlači,¹⁶ prate u korak logika individualizma i utakmice, potrošnje i sreće, ukratko, egzistencija autentičnosti, bliskosti sa samim sobom koju su po antifrazi nazivali "etikom". A takvi ciljevi kao "briga o sebi samom", sopstvenoj i dobrobiti svojih bližnjih, strastvena konkurencija, traganje za materijalnom i psihološkom udobnošću su stoga putem erozije osećanja radikalne zavisnosti u odnosu na Božansko, ili Naciju, zamenili antički zahtev samožrtvovanja. Stoga kao da poplava laičkih etika u tom našem sutonu savesti i dužnosti, pred suludim svetom "kiborg" potrošnje, jednostavno poziva na krajnju neophodnost korenitog preispitivanja dominirajućih pravaca razvoja.

Upotreba savesti u ocenjivanju sopstvenih postupaka pretpostavlja duhovni život u kome se kao u nekom "unutrašnjem dijalogu" subjekt čovekovog "ja", **svestan** nekog postupka, suočava sa **savešću** kao posebnim duhovnim subjektom, više ili manje sposobnim za objektivno moralno ocenjivanje sopstvenih, tuđih i zajedničkih postupaka. Savremena humanistička inteligencija Evrope i sveta se pita o padu ili povratku, preporodu etike, moralnom progresu ili rastapanju čovečnosti u individualizmu i beskrajnoj potrošnji. Paralelna rasprava o onome što nosi savremenu kulturu ne prestaje u potrazi savremenih izraza novih ili tek naslućenih, a realno mogućih kvaliteta čoveštva i savesti, doraslih nastupajućem dejstvu ljudskog uma u celini prirode.

¹⁵ Luc Ferry, *L'homme-Dieu, ou le Sens de la vie*, Éditions Grasset & Fasquelle, Paris 1996, 250 str.

¹⁶ ibid. str. 167.